

СИСТЕМА СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ В УКРАЇНІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА РЕФЛЕКСІЯ

Шульженко Ф. П., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії права ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Заслужений працівник освіти України

Результати дослідження політико-правового процесу в Україні свідчать, що юридична конструкція системи стримувань і противаг щодо виключення можливості узурпації влади однією чи групою осіб або окремим органом держави дає підстави дійти висновку про її недосконалість. Закріплений в ст. 6 Конституції базовий принцип цієї системи не забезпечений дієвим механізмом реалізації, свідченням чого є низка сумнозвісних рішень Конституційного Суду України, які не можна вважати такими, що відповідають принципу верховенства права.

Втім, не можна погодитися з більшістю тверджень, що конституційно-правова криза «стартувала» 27 жовтня 2020 р. у зв'язку з рішенням Конституційного Суду України про «обнулення» значного обсягу повноважень антикорупційних органів, виведення з-під юридичної відповідальності за незаконне збагачення суддів Конституційного Суду України. Підстави для такого висновку випливають з результатів системного моніторингу діяльності інших судів судової системи та окремих суддів, функціонування Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів, Державної судової адміністрації.

Чинниками загроз і факторами виникнення кризи судової системи є, перш за все, законодавча недосконалість будови самої системи, її громіздкість, нормативна і логічно суперечлива наявність органів, які мають відношення до утворення, організаційного та фінансового забезпечення, оцінки діяльності та формування судів, призначення суддів. Йдеться про створені відповідно до Конституції України та законів: Вищу раду правосуддя, Вищу кваліфікаційну комісію суддів, Державну судову адміністрацію. Зазначені забюрократизовані органи гальмують нормальне функціонування судів, призначення суддів, тимчасове відсторонення суддів від здійснення правосуддя, надання згоди на з'ясування відповідно до законодавства питань про їх винність у скоєнні правопорушень чи виправдання від безпідставних звинувачень. Мають місце непоодинокі випадки ненадання Вищою радою правосуддя згоди на відсторонення від роботи суддів за явних ознак вчинення ними протиправних дій за поданням уповноважених правоохоронних органів.

Найгострішим питанням є значний некомплект суддів, вирішення якого є безпосередньою функцією зазначених органів. На грудень 2020 р., за даними парламентського підкомітету з прав людини, в Україні не укомплектованими залишається 40 відсотків суддівських посад. У зв'язку із зазначеним має місце обмеження прав людини на судовий захист.

По-друге, факторами кризи судової системи є непоодинокі випадки судового свавілля, серед яких: відомі політичні рішення Конституційного Суду України; рішення Окружного адміністративного суду Києва і неетична по-

ведінка окремих його суддів (які засуджені Пленумом Верховного Суду України); рішення судів загальної юрисдикції. Має місце надмірна тривалість судового розгляду кримінальних та інших справ. Щорічно приблизно біля 10 тис. позивачів звертаються до судів загальної юрисдикції і лише 66% із них, за даними Центру Разумкова, вважають рішення судів обґрунтованими і такими, що відповідають праву.

Результатами суддівського свавілля, яке, на мою думку, можна вважати підставою для сумніву в дотриманні суддями принципу верховенства права, є значна кількість звернень громадян до Європейського суду з прав людини. На початок 2020 р. ця європейська судова інстанція ухвалила близько 1500 рішень щодо порушення Україною прав людини і основних свобод, майже 600 з яких до цього часу державою не виконані.

В Україні відсутній юридичний механізм захисту у зв'язку з невиконанням рішень ЄСПЛ та національних судів.

По-третє, чинником загроз і фактором виникнення судової кризи є політична залежність суддів Конституційного Суду України, яка обумовлена процедурою їх обрання за квотно-пропорційним принципом главою держави, парламентом та з'їздом суддів.

У ч. 2 ст. 148 Основного Закону імпліцитно закладена неузгодженість із ч. 5 цієї статті, оскільки на посаду судді органу конституційної юрисдикції висуваються претенденти політичними партіями, які були обрані до парламенту. У випадках монобільшості у парламенті і фактичної підпорядкованості парламенту главі державі, що мало місце за часів президентів В. Януковича та П. Порошенка, і першістю їх партій («Партії регіонів» та «Партії Петра Порошенка») у парламентській більшості, ймовірно призначення до Конституційного Суду осіб, які стають залежними від цих партій та президента. Таким чином, у зв'язку з неузгодженістю положень ст. 148 Конституції України, загальна кількість суддів, фактично підпорядкованих президенту і парламентській більшості, може складати 12 осіб, тобто 2/3 складу всього суду. Подібний варіант призначення суддів можливий і тепер, за відносної більшості у парламенті партії «Слуга народу», створеної за участю Президента України В. Зеленського.

Свідченням політизації діяльності Конституційного Суду України є коментарі окремими суддями в засобах масової інформації дій органів держави, а також заяви про можливі «розпад і війну» в Україні у разі намагань щодо повернення діяльності Конституційного Суду в правове поле.

Четвертий блок проблем, який є чинником загроз і фактором виникнення судової кризи, пов'язаний із законодавчим виокремленням судової влади і, особливо, Конституційного Суду України в системі стримувань і противаг, завдяки чому зазначена інституція виявилась виведеною за межі принципу поділу влади, піднеслася над іншими органами держави, які мають взаємоконтролювати і стримувати одна одну.

Таким чином, у механізмі держави виник правовий дисбаланс у системі стримувань і противаг. А саме: щодо глави держави може бути застосована процедура імпичмента, парламент за певних умов може бути розпущений,

уряд може бути відправлений у відставку. Втім, процедура відсторонення судді Конституційного Суду України (як і голови Вищої ради правосуддя) практично не може бути ініційована іншим органом держави, а процедура притягнення суддів до юридичної відповідальності, за умови конфлікту інтересів при прийнятті рішень чи у разі скоєння правопорушення практично неможливі. Всі юридичні процедури щодо судді вимагають його згоди та здійснюються за участю складу цього суду колегіально.

Фактично таке піднесення Конституційного Суду України над іншими органами держави і свавільні рішення за умови конфліктів інтересів підтвердила Венеційська комісія у своєму рішенні за зверненням глави держави.

Зазначена конструкція системи стримувань і противаг може розглядатися як один із чинників загроз практичній реалізації принципів верховенства права, поділу влади (єдиним джерелом якої є народ), рівності всіх перед законом, прав людини і громадянина на вільний доступ до правосуддя, гласність та неупередженість судового розгляду справ.

Водночас слід зазначити, що запроваджена в Україні Європейська система конституційного контролю, ініційована нормативістом (нормативізм – одна із течій юридичного позитивізму) Г. Кельзенем і вперше втілена в Австрії, має вади також у країнах усталеної демократії.

Практично всюди до формування конституційних судів долучаються політичні сили і лідери держав. Тією чи іншою мірою зазначене має місце у формуванні органів конституційної юрисдикції ФРН, Польщі, Литви та інших, щоправда, з більш вагомими запобіжниками узурпації влади конституційним судом чи іншим органом держави. У більшості країн Європи механізм незалежності суддів є досконалішим та таким, що відповідає принципу рівності всіх перед законом.

Серед науковців і практиків є значна кількість пропозицій щодо нормативного удосконалення конструкції системи стримувань і противаг. Слушною є пропозиція О. М. Костенка щодо доповнення ст. 151² Конституції України ч. 2 наступного змісту: «Рішення Конституційного Суду можуть бути переглянуті в установленому порядку на предмет їх відповідності принципу верховенства права» [1].

Існують інші пропозиції, які стосуються внесення змін до Основного Закону, втім є великий сумнів, що вони будуть підтримані чинним складом Конституційного Суду України.

Проведене дослідження дає підстави дійти висновку, що у зв'язку з корупційними ризиками на всіх рівнях соціальних структур, постійними внутрішніми та зовнішніми загрозами національній безпеці та суверенітету України більш доцільним є перезапуск усієї судової системи.

Парламент як первинний орган у механізмі держави з парламентсько-президентською формою правління формується безпосередньо народом, тому може розглядати можливість відставки даного складу Конституційного Суду України, сформувати новий його склад на професійній основі і внести відповідні зміни до Основного Закону, у якому, з урахуванням українських реалій і

світового досвіду, покласти функції конституційного контролю на Верховний Суд.

Тобто пропонується перехід до американської системи конституційного контролю. На перехідний період переформатований Конституційний Суд України має бути позбавлений функції тлумачення законів, оскільки надання йому таких повноважень порушує принцип поділу влади, оскільки він у даному випадку набуває ознак суб'єкта нормотворчого процесу.

В Україні має бути запроваджено автентичне (авторське) тлумачення законів.

Список використаної літератури

1. Індульгенція на свавілля / О. М. Костенко. URL: <https://zbruc.eu/node/101375/> (5 листопада 2020 р.).

УКРАЇНСЬКІ ПРАВНИКИ В СУСПІЛЬНОМУ ПРОСТОРІ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Зайцева З. І., доктор історичних наук, професор кафедри політичних технологій ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вади-ма Гетьмана»

За останнє десятиріччя кількість публікацій, присвячених ролі українських правників у розгортанні модерного національного руху у підавстрійській частині України, зростала надзвичайно швидкими темпами. Більшу частину з них присвячено окремим персоналіям, зокрема це праці Т. Андрусяка, І. Василик, Р. Кульчицького, М. Петріва, Ю. Федішиного, Г. Луцької. Політична діяльність українських правників-депутатів Віденського парламенту та Галицького крайового сейму відображена у дослідженнях Т. Андрусяка, М. Дземана, М. Клапчука, Ю. Плекана, І. Чорновола та ін. Публікації М. Петріва, І. Чорновола презентують спроби створення колективного образу українських адвокатів на тлі політизації національного руху.

Метою даного повідомлення є акцентування деяких аспектів кристалізації нових соціальних верств в українсько-галицькому соціумі доби австрійської модернізації.

Підготовка юристів велася в усіх університетах Австро-Угорщини. З другої половини ХІХ ст. кількість студентів правничих факультетів швидко зростала, що було пов'язано зі здійсненням демократичних реформ і, зокрема, відкриттям юридичних кафедр із національними мовами викладання. У Львівському цісарсько-королівському університеті за 1876–1911 рр. кількість слухачів на юридичному факультеті, який з 1869 р. мав назву «факультет права і політичних наук», зросла вп'ятеро і складала понад 60% від усіх студентів університе-